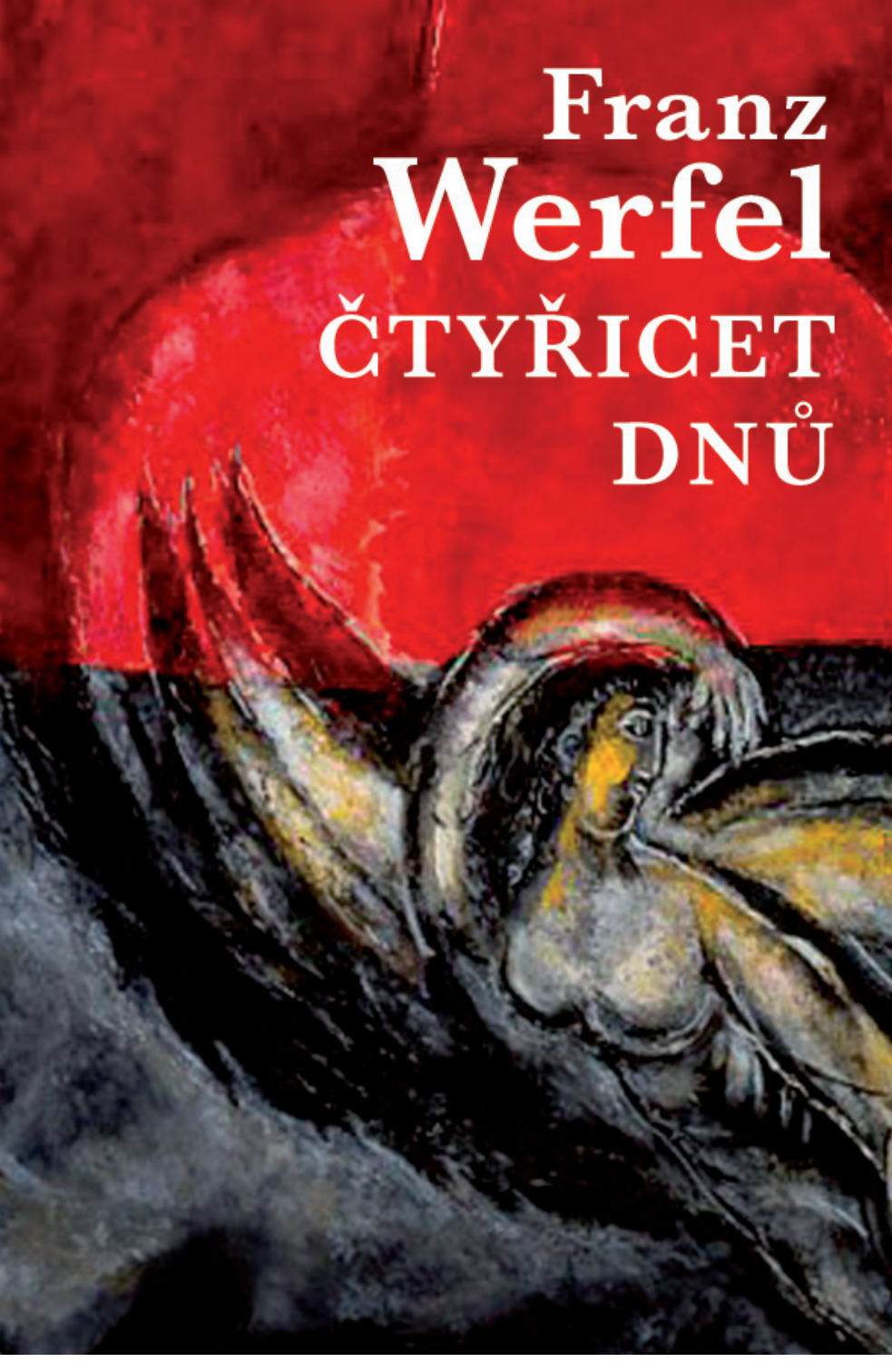

Franz
Werfel
ČTYŘICET
DNŮ

FRANZ
WERFEL

ČTYŘICET
DNŮ

**Franz
Werfel
ČTYŘICET
DNŮ**

VYŠEHRAÐ

EDICE SVĚTOVÁ PRÓZA

Z německého originálu Die Vierzig Tage des Musa Dagh
vydaného nakladatelstvím S. Fischer, Frankfurt (Main) 1965,
přeložil a doslovem opatřil Hanuš Karlach
Typografie Vladimír Verner
Odpovědný redaktor Filip Outrata
Redakčně zpracovala Blanka Koutská
E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
v Praze roku 2015 jako svou 1387. publikaci
Vydání v elektronickém formátu první
(podle sedmého vydání v tištěné podobě, tohoto překladu třetího)

Doporučená cena E-knihy 270 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
Praha 3, Váta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

Translation & Epilogue © Hanuš Karlach, 2015
ISBN 978-80-7429-658-1

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

KNIHA PRVNÍ

blíž a blíž

*Když už, Pane svatý a věrný,
vykonáš soud a za naši krev
potrestáš ty, kdo bydlí
na zemi?*

ZJEVENÍ JANOVO, 6,10

„Kde jsem se tu vzal?“

Gabriel Bagratjan si opravdu nahlas mumlá tahle osiřelá slova a ani si to neuvědomuje. Také ostatně neznamenají nijakou otázku, nýbrž jakousi neurčitost, jakýsi obřadný úžas, který ho celého proniká. Možná je to tím prozářeným jitem březnové neděle, syrským jarem, které po svazích Mojžíšovy hory shání do nespořádané antiochijské nížiny stáda obrovitých červených sasaneck. Všude z pastvisk tryská spanilá krev a dusí bílou zdrženlivost velikých narcisů, kterým rovněž nastal jejich čas. Jako by Horu halilo jakési neviditelné zlaté hřmění. Jsou to včelstva, která se rozlétla ze svých kebusijských úlů, nebo to k Bagratjanovi v tuhle hodinu, nejprůzračnější v oku i uchu, doléhá příboj Středozemního moře, jež v dálce nahryzává nahý hřbet Mojžíšovy hory? Hrbolatá stezka se vine vzhůru mezi propadlými zdmi. Tam, kde zdi z ničeho nic končí jako navršená změť kamení, je už úzká jak pěšina pro pastevce. Předhůří je zdoláno. Gabriel Bagratjan se otočí. Jeho vysoká postava, v turistickém obleku z vločkového homespunu, se narovná a zaposlouchá se. Bagratjan si ze zpoceného čela trochu posune fez. Oči má daleko od sebe. Jsou světlejší, ale ne menší než oči kdekterého jiného Arména.

Teď už Gabriel vidí, odkud se tu vzal: ten dům září jasnými zdmi a plochou střechou mezi stromy v eukalyptovém sadě. Také stáje a hospodářské budovy blyskotají v nedělně ranním slunci. I když Bagratjan je už od usedlosti dál než půlhodinu cesty, statek se pořád zdá tak blízko, jako kdyby byl svému pánovi pořád v patách. Ale i yoghunlucky kostel ho níže v údolí zřejmě pozdravuje svou rozlehlou kopulí i bočními věžičkami podobajícími se špičatým kloboukům. Ten kostel, důstojný svou masívností, a Bagratjanova vila patří k sobě. Obojí zbudoval před padesáti lety Gabrielův dědeček, bájný strůjce a mecenáš. U arménských rolníků a řemeslníků je zvykem, že se po putování za výdělkem vracejí z ciziny, dokonce až z Ameriky, do rodných hnízd: zbohatlí patricijové se však tohohle obyčeje nedrží. Ti rozsévají své okázalé vily po pobřeží v Cannes, v heliopolských zahradách nebo přinejmenším po bejrútských svazích v Libanonu. Od podobných lidí, co se vypracovali, se starý Avetis Bagratjan notně odlišoval. Tenhle zakladatel proslulého istanbulského velkopodniku,

který měl své filiálky v Paříži, Londýně i New Yorku, odjížděl, pokud mu to jen čas a obchody dovolovaly, rok co rok do vily nad osadou Yoghunluk poblíž Mojžíšovy hory. Ale nejen Yoghunluk, i ostatních šest vesnic v okrese Süce těžilo ze štědrého požehnání jeho královské přítomnosti. I když ponecháme stranou chrámy, školní budovy, do nichž povolal učit americké misionáře, stačí poukázat na to, co kdysi daroval obyvatelům a co jim vzdor veškerým událostem dodnes utkvělo v paměti: na celý jeden lodní náklad Singrových šicích strojů; ty dal Avetis Bagratjan, poté co měl za sebou jeden zvlášť příznivý obchodní rok, rozdělit ve vsích mezi padesát nemajetných rodin.

Gabriel – pořád ještě neodvrací pátravý pohled od vily – dědečka znal. Sám se přece narodil tam dole v domě a za dlouhého dětství tam trávil ne jeden měsíc. Až do dvanácti let. A přece se ho tenhle někdejší život, který býval jeho životem, dotýká tak neskutečně, až to bolí, jako by to bylo nějaké předporodní vegetování; vzpomínky na ně mu rozdírají duši nepříjemnými záchvěvy hrůzy. Opravdu dědečka znal, nebo o něm četl v nějaké knížce, či v ní viděl jeho obraz? Drobný muž s bílou kozí bradkou, ve žlutočerně pruhovaném hedvábném kabátě. Zlatý skřípec na řetízku mu visí na hrudi. V rudých střevících se brouzdá trávou po zahradě. Všichni se mu hluboce uklánějí. Jemné stařecké prsty se dotýkají dětské tváře. Bylo to tak, nebo to Gabriel jen jalově sní? S dědečkem je to pro Bagratjana podobně jako s Mojžíšovou horou. Když se před pár týdny na ten štít svého dětství znovu díval, na obrys hřebene tmavnoucí na večerním nebi, zaplavil ho pocit, který se nedá popsat, strašný i slastný zároveň. Jeho hloubka neměla konce. Brzo ustal v úsilí se ho dobrat. Dolehla to snad na něj poprvé nějaká předtucha? Bylo to v těch třiadvaceti letech?

Třiadvacet let Evropy, Paříže! Třiadvacet let naprostého přizpůsobování! Ta léta vydají na dvojnásobek, trojnásobek. Vymazávají všechno. Když staroch umře, rodina, vysvobozená z lokálního patriotismu hlavy rodu, prchá z toho orientálního zápečí. Hlavním sídlem firmy je nadále Istanbul. Gabrielovi rodiče nyní žijí s oběma syny v Paříži. Bratr ovšem, jmenuje se také Avetis a je o patnáct let starší než Gabriel, se záhy vytratí. Jako jeden z šéfů importní firmy se vrátí do Turecka. Ne neprávem má stejné křestní jméno jako dědeček. Jeho do Evropy nic nepřitahuje. Je podivín prahnoucí po samotě. Díky jemu se vila v Yoghunluku, po několik let opuštěná, povznese k někdejší slávě. Avetisovou jedinou libůstkou je lovit, a vydává se

na své myslivecké výpravy z Yoghunluku do Tauridského pohoří a do Hauranu. Gabriel, který o bratrovi skoro neslyší, vychodí v Paříži gymnázium a vystuduje Sorbonnu. Nikdo jej nenutí, aby se stal obchodníkem, ke kterémužto povolání, podivná to výjimka svého rodu, nemá nejmenší vloh. Smí se věnovat vědám a krásnému umění, archeologii, uměnovědě, filozofii, ostatně dostává pravidelnou roční rentu, díky níž je z něho svobodný, ba zámožný člověk. Ještě velmi mladý si vezme Juliettu. Tohle manželství jej změní důkladněji než co jiného. Francouzka jej připoutá k sobě. Od té chvíle je Gabriel francouzštější než kdy předtím. Arménem je už jen víceméně akademicky. Ale tak docela zase nezapomíná, tu a tam některé ze svých pojednání uveřejní v arménských časopisech. A jeho syn Štěpán v deseti letech dostane za vychovatele arménského studenta, aby ho vzdělal v jazyce jeho otců. Julietta to ze začátku považuje za naprosto zbytečné, ba za škodlivé. Protože jí však mladý Samvel Avagian není nepřijemný, po několika ústupových pŭtkách se nakonec vzdá jakéhokoliv odporu. Vády mezi manželi povstávají vždy z téhož rozporu. Ať se Gabriel sebevíc snaží zcela splynout s cizím prostředím, čas od času je přesto zatažen do politiky svého národa. Protože má osvědčené jméno, chodí za ním nejeden arménský vůdce, pokud přijede do Paříže. Dokonce je mu nabídnuto členství ve straně Dašnakutjun. Ačkoliv tuhle nabídku s úlekem odmítne, přece jen se zúčastní proslulého sjezdu v roce 1907, který sjednotí mladoturky s Arménskou národní stranou. Má být vytvořena nová říše, v níž by všechny rasy žily spolu v míru a ve cti. Pro takový cíl se nadchne i tenhle odrodilec. Turci v těch dnech skládají Arménům velelíbezné poklony a vyznání lásky. Gabriel Bagratjan, tak jak je v jeho povaze, bere onu přísahu věrnosti vážněji než jiní. Proto také když vypukne válka na Balkáně, hlásí se dobrovolně do zbraně. V istanbulské škole pro záložní důstojníky se podrobí spěšnému výcviku a ještě se jako důstojník houfnicové baterie taktak stihne zúčastnit bitvy u Buláiru. Tahle jediná závažná odluka od všech blízkých trvá déle než půl roku. Velice trpí. Možná se obává, aby se mu Julietta nevymkla. Cítí, že cosi v jejím vztahu k němu je ohroženo, i když k takovému nejasnému tušení nemá nejmenší konkrétní důvod. Když se vrátí do Paříže, odřekne se všeho, co nesouvisí jen a jen s niternými prožitky. Gabriel je člověk přemýšlivý, abstraktní, člověk o sobě. Co je mu do nějakých Turků, do Arménů? Uvažuje o tom, že by požádal o francouzské

občanství. Z toho především by měla Julietta radost. Vždy znovu a znovu jej od tohoto kroku nakonec odradí jakási nechuť. Vydal se do války dobrovolně. I když nežije ve vlasti, nemůže ji přece odvolat. Je to přece země, která je mu vlastní. Jeho předkové v ní zakusili nesmírné hrůzy, a přece se jí nevzdali. Gabriel nezakusil z toho nic. Dovídal se o vraždění a vybíjení jen od vyprávěčů a z knih. Copak není jedno, kam abstraktní člověk patří, pomyslí si, a zůstane osmanským poddaným. Dva roky štěstí v hezkém bytě na Avenue Kléber. Zdá se, jako kdyby se už všechny problémy vyřešily a konečně objevil, jak žít. Gabrielovi je pětatřicet, Juliettě čtyřiatřicet, Štěpánovi třináct. Existují si bezstarostně, nejsou přepjatě ctižádostiví, mají svůj duchovní život i příjemné přátele. Pokud jde o ně, tady má hlavní slovo Julietta. To se projevuje zejména v tom, že Gabriel se s dávnými arménskými známými – rodiče mu dávno zemřeli – stýká čím dál řidčeji. Julietta jako by neúprosně prosazovala svou krev. Jen synovy oči samozřejmě změnit nemůže. Ale Gabriel jako by nic z toho všeho nepozoroval. Osudovou změnu přinese spěšný dopis od Avetise Bagratjana. Starší bratr žádá Gabriela, aby přijel do Istanbulu. Prý těžce onemocněl a už není s to řídit podnik. Že už několik týdnů připravuje všechno pro to, aby se firma přeměnila na akciovou společnost. Ať se tam Gabriel objeví a hájí své zájmy. Julietta, která nikdy neopomene zdůrazňovat svůj kosmopolitismus, ihned prohlásí, že pojede s Gabrielem a bude mu nápomocna při všech jednáních. Jde přece o velké věci. Manžel je až příliš bezelstný a na arménské úskoky těch druhých by nestačil. Červen roku 1914. Svět nahání husí kůži. Gabriel se rozhodne, že s sebou vezme nejen Juliettu, ale i Štěpána a Avagjana. Školní rok už prakticky končí. Ta záležitost se může dost protáhnout, a kam se svět požene, nedá se předvídat. V druhém červencovém týdnu dorazí rodina do Konstantinopole. Jenže Avetis Bagratjan je čekat nemohl. Odjel italskou lodí do Bejrútu. Jeho plicní choroba se za poslední dny zhoršila až nelítostně rychle, a istanbulský vzduch už nesnesl. (Je zajímavé, že bratr Evropana Gabriela nejede zemřít do Švýcarska, nýbrž do Sýrie.) Namísto s Avetisem vyjednává tedy Gabriel s řediteli, právníky a notáři. Nezbyvá mu však než uznat, že neznámý bratr se o všechno nadmíru jemně a ohleduplně postaral. Poprvé si velmi silně uvědomí, že to ten nemocný stárnoucí Avetis za něho pracuje, že jemu vděčí za svůj blahobyt. Jak je to nesmyslné, že si bratři už povždy budou tak cizí!

Gabriela obejde hrůza, že ne vždycky v sobě dokázal potlačit zpupnou pohrdavost vůči „tomu kšeftaři“, „tomu orientálci“. Zmocní se ho touha, ba tiše dychtí napravit tu nespravedlivost, dřív než bude pozdě. To vedro v Istanbulu se opravdu nedá vydržet. Vracet se teď na Západ podle všeho není radno. Nechme bouřku, ať se přežene. Zato už jen pomyslení na malou vyjížďku po moři je osvěživé. Jeden z nejnovějších parníků Hedival Mailu plavících se do Alexandrie má mezipřistání v Bejrútu. Na západních svazích Libanonu jsou k pronajmutí moderní vily, jaké vyhovují i nejněskromnějším nárokům. Znalci vědí, že neexistuje na zemi krásnější krajina než tahle. Gabriel ovšem nemusí s takovým přemlouváním vůbec vyrukovat, neboť Julie okamžitě souhlasí. Již dávno v ní doutná jakási nejasná netrpělivost. Je tu vyhlídka na něco nového, a ta ji láká. Když se projíždějí po širém moři, vypalují po sobě státy salvy vyhlášení války. Když vystoupí na bejrútském přístavním mole, vypuknou v Belgii, na Balkáně a v Haliči první boje. Na návrat do Francie už není ani pomyslení. V novinách se píše, že Vysoká porta přistupuje ke svazku Centrálních mocností. Z Paříže je najednou nepřátelské území. Nejvlastnější smysl celé cesty je teď pochybený. Avetis Bagratjan unikl mladšímu bratrovi podruhé. Odejel z Bejrútu před několika dny a odvážil se strastiplné cesty přes Aleppo a Antiochii do Yoghunluku. Ani Libanon mu na smrt nestačí. Musí to být Mojžíšova hora. Jenže dopis, v němž bratr tuhle smrt sám prorokuje, dorazí až na podzim. Bagratjanovi se mezitím usadili v hezkém domě, co není příliš vysoko nad městem. Juliettě život v Bejrútu připadá docela snesitelný. Je tu spousta Francouzů. Chodívají za ní i různí konzulové. Tak jako všude jinde i tady si dokáže opatřit společnost. Gabriel je šťastný, že Juliettě není to vyhnanství tak příliš na obtíž. Nedá se prostě nic dělat. Bejrút je přinejmenším bezpečnější než evropská města. Gabriel však musí pořád a pořád myslet na dům v Yoghunluku. Avetis mu jej v dopise naléhavě připomíná. Pět dní poté, co mu dopis přijde, dorazí telegram doktora Altuniho, že Avetis zemřel. Nyní už Gabriel nejen přemýšlí o domě svého dětství, pořád znovu o něm i mluví. Když však Julietta z ničeho nic prohlásí, že by se měli co nejrychleji nastěhovat do toho domu, o kterém Gabriel pořád mluvil a teď ho i zdědil, Gabriel polekaně zaváhá. Julietta jeho námitkám svezepě čelí. Že venkovská samota? Nic jí není vítanějšího. Že je odtamtud daleko ke světu, že tam chybí veškerý přepych? Všechno, co potřebuje, si obstará sama.

Právě tohle předsevzetí je pro ni velice vábné. Rodiče měli na venkově domek, a v něm vyrostla. Budou-li si zařizovat vlastní dům, bude-li v něm Julietta moci hospodařit, tak jak se jí to bude líbit, splní se jí jeden z nejmilejších snů; a kde a na kterém konci světa, to je jí úplně jedno. Vzдор té radostné ochotě odolává Gabriel ještě celé období dešťů. Nebylo by mnohem moudřejší, kdyby vynaložil všechny síly a dopravit rodinu do Švýcarska? Julietta však od své tužby neustoupí. Je to spíš málem něco jako výzva. Gabriel nedokáže potlačit jakousi nelibost, do níž se mísí dychtivé pocity. Teprve až nastane prosinec, rodina se zchystá k výpravě do vlasti Gabrielova otce. Vzдор transportům vojenských útvarů dojedou do Aleppa vlakem ještě docela obstojně. V Aleppu si najmou dva automobily, které se vymykají jakémukoliv popisu. Po blátě okresky se nějakým dopuštěním božím přece jen dopraví do Antiochie. Tam už čeká u mostu přes Orontes správce Kristapor s bratrovou loveckou koleskou a dvěma volskými kárami na zavazadla. Do Yoghunluku to už není dál než dvě hodiny. Uběhnou docela vesele. Nebylo to všechno tak úplně nejhorší, pomyslí si Julietta...

Kde jsem se tu vzal? Že se to všechno různými okolnostmi seběhlo tak, jak se to seběhlo, dává na tuhle otázku odpověď zcela nedostačující. Slavnostní úžas mu však z duše nemizí. V tom úžase vibruje i nějaký tichý neklid. Je zapotřebí znovu se zabydlet ve všech těch prastarých věcech, které třiadvacet pařížských let potlačilo. Teprve teď odvrátí Gabriel vyprahlý pohled od svého domu. Julietta i Štěpán určitě ještě spí. Ani yoghunlucké kostelní zvony dosud ještě nezvěstovaly neděli. Proběhne očima údolí s arménskými vesnicemi kousek na sever. Vesnici morušových bourců Azir z místa, kde stojí, ještě zahlédne, Kbusiji, poslední osadu tím směrem, tu už ne. Azir spí na tmavě zeleném morušovém loži. Tam na tom malém vršku, co se opírá o Mojžíšovu horu, se tyčí rozvaliny kláštera. Ten poustevnický útulek založil sám svatý apoštol Tomáš. Kameny na té hromadě trosek mají na sobě zajímavé nápisy. Některé pocházejí z doby Seleukovců a pro archeologa to jsou vzácné exempláře. Antiochie, kdysi vládkyně světa, prostírala se v tehdejší době až k moři. Všude jsou tu starobylosti roztroušeny po holé zemi jak na výstavě, nebo stačí, aby hledač pokladů se jednou rozmáchl rýčem, a vrhnou se mu v ústrety. Gabriel už za těch pár týdnů shromáždil v domě spoustu takových drahocenných trofejí. Nezabývá se tu skoro ničím jiným než tímhle

lovem. Přesto mu až dosud nějaký ostych brání, aby vylezl na pahorek se svatotomášskou zříceninou. (Střeží ji velicí hadi, měděně zbarvení a s korunkou na hlavě. Všem mužům, kteří si odtamtud chtěli ty posvátné kameny odvléct na stavbu domku, přirostl ten náklad ke hřbetu, a rouhači si jej museli vzít s sebou do hrobu.) Kdo mu vypravoval tuhle historku? V pokoji jeho matky, který je teď Juliettiným pokojem, sedávaly kdysi staré ženské s podivně pomalovanými tvářemi. Nebo si snad i tohle jen namlouvá? Je možné, že by matka v Yoghunluku a matka v Paříži byla táž žena?

Gabriel vešel už dávno do tmavého listnatého lesa. Do horského svahu se zařezává strmá širá průrva stoupající vzhůru. Říká se jí Drnáková strž. Bagratjan vystupuje po pastevecké stezce, která se namáhavě prodírá hustým podrostem, a najednou ví: Všechna prozatímnost skončila. Nadchází rozhodnutí.

Prozatímnost? Bagratjan je osmanský důstojník, příslušník zálohy jednoho dělostřeleckého pluku. Na čtyřech frontách svádějí turecké armády boj na život a na smrt. Na Kavkaze proti Rusům. V mezopotámské poušti proti Angličanům a Indům. Na Galipolském poloostrově se vylodily australské divize, aby spolu se spojeneckými loďstvy dobyly bránu k Bosporu. Čtvrtá armáda se v Sýrii a v Palestině připravuje na nový průlom k Suezskému průplavu. Udržet všechny tyhle fronty, to vyžaduje nadlidské úsilí. Enver paša, ten zbožňovaný vojevůdce, při svém šíleně odvážném tažení za kavkazské zimy přišel o celé dva armádní sbory. Všude je nedostatek důstojníků. Nepostačuje válečný materiál. Časy z let 1908 a 1912, pro Bagratjana tak nadějně, jsou tytam. Ittihad, mladoturecký „Výbor pro jednotu a pokrok“, si jen posloužil arménským národem pro své cíle, a pak hned porušil všechny sliby, jimiž se tak dušoval. Gabriel nemá nejmenšího důvodu, aby se nějak dral o možnost dokázat své vlastenecké udatenství. Všechno je dneska úplně jinak. Má za ženu Francouzku. Mohl by být tedy nucen táhnout do boje proti národu, který miluje, kterému je zavázán nejvyšší vděčností, se kterým je spjat svým manželstvím. Přesto se v Aleppu ohlásil u vojenské správy svého pluku. Byla to jeho povinnost. Jinak s ním mohli nakládat jako se zběhem. Jenže se kupodivu zdá, jako by plukovník na vojenské správě žádné důstojníky nepotřeboval. Studuje Bagratjanovy papíry s pronikavou důkladností, a pak ho pošle pryč. Ať prý řekne své bydliště, z něho ať se nevzdaluje a čeká, až ho povolají. Tohle se stalo v listopadu. Teď

užů bude konec března, a povolávací rozkaz z Antiochie doposud nepřišel. Je za tím vším nějaký úmysl, jehož se nelze dověpit, nebo prostě jen zmatek v osmanském vojenském úřadování, kterého se zrovna tak nelze dopádit? V té chvíli však Gabriel jako by právě přišel neomylně na to, že ještě dnes se shůry snese rozhodnutí. V neděli chodí pošta z Antiochie, nejen dopisy a noviny, ale i vládní příkazy z kaymakamlíku obcím a poddaným.

Gabriel Bagratjan myslí jen na rodinu. Všechno je spleť. Kdyby šel do války, co asi bude s Juliettou a se Štěpánem? Leccos mluví pro to, aby zůstali v Yoghunluku. Julietta je nadšena domem, zahradou, hospodářstvím, pěstováním ovoce i růží. Úloha vládkyně nad takovou usedlostí jí očividně dělá dobře. Spolehlivých a vážených lidí je tu také dost. Starého lékaře Altuniho a podivínského lékárníka Grigora zná Gabriel ještě z dětství. A pak je tu ještě vardapet Ter-Hajkazun, yoghunlucky arcikněz a správce řehořského vikariátu v celém obvodu Süce. A také protestantský pastor Harutjun Nochudjan z Bitiasu, a ještě nějací ti učitelé a pár dalších významných lidí. Pokud jde o ženy, tady musí být člověk trochu shovívavý. Když veškerá ta honore poprvé zavítala do Bagratjanovic vily, prohlásil Gabriel Juliettě, že na takový den ani v nějakém provenzálském městě nesežene člověk nikoho lepšího než tady na syrském pobřeží. Julietta tu poznámku vzala na vědomí a vůbec nezahrnula posměchem všechno, co je arménské, orientální, ačkoliv jindy muže takovými pošklebky zrovna mučí. Od té doby se takové večírky častokrát opakovaly. I dnes, na tuhle březnovou neděli, jej pořádají. Gabriel má radost, že je Julietta tak vlídná. Jenže všechna tahle přízeň nic nemění na tom, že pokud tu žena a syn zůstanou sami, budou odříznuti od světa.

Drnáková stráž už je za Bagratjanem, a on v téhle věci nemá o nic víc jasno. Vyšlapaná pěšina míří na sever a ztrácí se v jahodníkových a pěnišníkových křoviscích na horském hřbetu. Těhle končíně Mojžíšovy hory říkají horalé Damlacik. Gabriel všechna ta jména ještě zná. Damlacik nedosahuje nijakých výšin, které by stály za řeč. Oba vrcholky na jihu se tyčí do osmi set metrů. Tvoří nejzazší vyvýšeniny horstva, které pak znenadání neuspořádaně v obrovitých haldách spadá do orontské nížiny, jako kdyby se náhle ulomilo. Tady, na severu, kde se náš promenující zrovna pídí po cestě, je Damlacik nižší. Svažuje se do jakéhosi sedlovitého zářezu. To je nejužší místo celého pobřežního pohoří, útlý pás Mojžíšovy hory. Náhorní pla-

nina se tu úží až na pár set metrů, a skalní změť příkrého úbočí se tu vypíná daleko dopředu. Gabriel je přesvědčen, že tady zná každý kámen a každé křovisko. Ze všech obrazů z dětství se mu tohle místo vstíplilo do paměti nejhluběji. Tytéž pinie tu rozvírají své slunečníky a vztyčují klenbu svého háje. Tentýž jehličnatý lesík se tu načepýřeně plazí po kamenité půdě. Břečťan a jiné popínavé rostlinstvo jak náhrdelník obklopuje okrouhlou skupinu bílých balvanů, jež jako nějaké obrovité veličiny jakéhosi přírodního senátu přeruší svou poradu, jakmile se ozvou kroky vetřelcovy. Vlaštovčí nárůdek přichystaný k cestě zacvrliká tichem. Vzrušený rej v tom zelenavém vnitrozemském vzdušném jezeře. Jako by to byli temní pstruzi. Prudké rozvírání a skládání křídel vypadá, jako kdyby někdo pomrkával.

Gabriel ulehne na travnaté místočko a ruce si založí pod hlavou. Už předtím dvakrát zlezl Mojžíšovu horu, aby se shledal s těmihle piniemi a skalisky, vždycky ale sešel ze správné cesty. Už si tenkrát myslel, že ani neexistují. Ted' unaveně zavře oči. Kdykoliv se člověk vrátí na stará známá místa, na která se díval vnitřním zrakem, vášnivě se na něj vrhnou duchové, jež tam navrátilce kdysi zplodil a zanechal. I na Bagratjana se teď vrhají duchové jeho chlapectví, jako kdyby tu pod piniemi a skalami té vábivé pustiny věrně na něj čekali třiadvacet let. Jsou to duchové náramně bojovní. Divé přeludy každého arménského kluka. (Jak by mohli být jiní?) Krvavý sultán Abdülhamid vydal výnos proti všem křesťanům. Prorokovi psi, Turci, Kurdové, Čerkesové, se sbíhají pod zeleným praporem, aby se vydali za masakry. Jenže nepřítelé si neuvědomili, že je tu Gabriel Bagratjan. Sjednotí svůj lid. Dovede jej do hor. S nevídaným hrdinstvím odrazí přesilu a zažene ji na ústup.

Gabriel se tomu dětinskému fantazírování nebrání. Je sice Pařížan, manžel Juliettin, učenec, důstojník, který ví, co to je moderní válčení, a nedávno se málem odebral splnit svou povinnost tureckého vojáka – je zároveň však chlapec, který se s prastarou pokrevní záští vrhne na úhlavního nepřítele svého kmene. Sny každého nedospělého Arména. Sice jen na chvíličku. Ale Gabriel se podiví a ironicky se usměje; až potom usne.

Gabriel Bagratjan prudce vstane, trochu vylekaně. Někdo ho upřeně pozoroval, když spal. Nejspíš dost dlouho. Dívá se do tiše žhnoucích očí syna Štěpána. Zmocní se ho nepříjemný, i když ne zcela zřetelný pocit. Když otec spí, nemá ho syn takhle co překvapovat. Tím se porušuje jakýsi hluboce zakořeněný obyčej. Vloží do svých slov hrst přísnosti:

„Co tu děláš? Kde je monsieur Avagjan?“

Teď jako kdyby i Štěpán zkoprnl, že přistihl otce, jak spí. Neví, co počít s rukama. Pootevře plné rty. Má na sobě stejnokroj francouzského gymnazisty. Říká a pošukává se při tom za sako:

„Mamá mi dovolila, abych si vyšel sám. Monsieur Avagjan má dnes volno. V neděli se přece neučíme.“

„Tady nejsme ve Francii, Štěpáne, ale v Sýrii,“ vysvětluje mu otec významně. „Příště mi po horách bez dozoru nepolezeš.“

Štěpán se na otce napjatě zadívá, jako by kromě téhle drobné důtky čekal ještě na nějaké důležitější pokyny. Ale Gabriel už neřekne nic. Zmocní se ho jakési divné rozpaky. Připadá si, jako by byl teď se synem poprvé vůbec sám. Co jsou v Yoghunluku, skoro se o něj nestaral a vídá ho povětšinou jen u stolu. V Paříži a někdy o prázdninách chodíval se Štěpánem na procházky ve dvou. Jenomže je člověk v Paříži, v Montreux nebo v Chamonix takhle někdy opravdu jen ve dvou? Ten jasný vzduch na Mojžíšově hoře však jako kdyby byl nějaký katalyzační prvek, který je navzájem sblížuje tak, že něco podobného dosud nepoznali. Gabriel jde první, jako vůdce, který zná všechny důležité body. Štěpán jde za ním, pořád ještě nemluvný a plný očekávání.

Otec a syn v Orientě! To se dá jen stěží porovnávat se vztahem, jaký k sobě mají rodiče a děti v Evropě. Kdo vidí otce, vidí Boha. Neboť takový otec je poslední článek nepřetržitého řetězu předků, který spojuje člověka s Adamem a tím s počátkem všeho stvoření. Leč i ten, kdo vidí syna, vidí Boha. Neboť takový syn je nejbližší článek řetězu, který spojuje člověka s Posledním soudem, s koncem všech věcí a s vykoupením. Může snad vztahu tak posvátnému nevévodit ostych a málomluvnost?

Otec se odhodlá k vážné rozmluvě se vším všudy:

„Čemu se teď učíš s panem Avagjanem?“

„Před časem jsme začali s řeckým čtením, papá. A taky se učíme fyziku, dějepis, zeměpis.“

Bagratjan zvedne hlavu. Štěpán mluví arménsky. Ptal se ho snad také arménsky? Obyčejně spolu mluví francouzsky. Synova arménská slova otce podivně dojmou. Uvědomí si, že ve Štěpánovi vidíval daleko spíš francouzského než arménského chlapce.

„Zeměpis,“ opakuje. „A který světadíl právě probíráte?“

„Zeměpis Malé Asie a Sýrie,“ podává Štěpán horlivě hlášení. Gabriel souhlasně pokývá hlavou, jako kdyby ani nic chytřejšího neočekával. Potom, myšlenkami spíše někde jinde, pokusí se debatu zakončit nějak pedagogicky:

„Dokázal bys nakreslit mapu tady Mojžíšovy hory?“

Štěpána taková otcovská důvěra nesmírně blaží:

„Ó ano, papá! Ve svém pokoji máš ještě viset mapu strýčka Avetise, Antiochii a pobřeží. Musí se zvětšit měřítko a doplnit všechno, co na ní chybí.“

To je naprosto správné. Gabriel na chvíli pocítí nad Štěpánem radost. Ale pak mu myšlenky zalétnou jinam, k povolávacímu rozkazu, třeba je už na cestě, možná se ještě povaluje někde na některém tureckém stole v Aleppu nebo dokonce v Istanbulu. Mlčenlivé putování. Štěpánova duše ve střehu čeká na nové oslovení. Tak tady je papá doma. Dychtí po historkách z otcova dětství, po těch tajemnostech, o nichž mu vyprávěli tak zřídka. Jenže otec jako by mířil za čímsi zcela určitým. A už se před ním rozevírá podivná terasa; tak tedy k té směřoval. Dodaleka vyhřezlá z Hory strmí kamsi do prázdna. Mocná skalní paže ji pozdvihuje v roztažených prstech jako nějakou mísu. Je to skalní plošina posetá kamením, velmi prostorná, vešly by se na ni dva domy. Mořské bouře ovšem, ty tu mají snadnou práci; nestrpí tu víc než pár keřů a jedno kožnaté agáve. Ten vznášivý plochý převis vyčnívá tak daleko, že kdyby se z jeho nejzazšího okraje vypínajícího se ve čtyřsetmetrové výši nad mořskými hlubinami vrhl nějaký sebevrah, zmizel by ve vodě, aniž by jej zranil jediný pobřežní útes. Štěpán, ještě chlapec, se hned chystá rozběhnout k okraji plošiny. Ale otec jej vehementně strhne zpátky a křečovitě mu sevře ruku. Volnou pravicí ukazuje do různých světových stran.

„Tamhle na severu bychom mohli vidět alexandretský záliv, nebýt v cestě Rás el-Chinzír, Vepřový mys. A na jihu ústí Orontu; jenomže Hora se obloukem stáčí...“

Štěpán bedlivě sleduje otcův ukazovák, který opisuje polokruh

vzkypělého moře. Ale to, na co se zeptá, nemá s popisováním krajiny nic společného:

„Vážně chceš do války, papá?“

Gabriel vůbec nevnímá, že pořád ještě úzkostně svírá Štěpánovu ruku.

„Ano! Čekám každým dnem rozkaz.“

„A to musíš?“

„Jinak to nejde, Štěpáne. Všichni turečtí záložní důstojníci musí narukovat.“

„Ale my přece nejsme Turci. A proč tě tedy nepovolali rovnou?“

„Prý toho času nemá dělostřelectvo dost děl. Až postaví nové baterie, povolají všechny záložní důstojníky.“

„A kam tě pošlou?“

„Spadám pod čtvrtou armádu v Sýrii a v Palestině.“

Gabriela Bagratjana utěšuje pomyšlení, že nejspíš bude na nějakou dobu odvelen buď do Aleppa, nebo do Damašku nebo do Jeruzaléma. Možná by přece jen šlo nějak zařídít, aby vzal Juliettu a Štěpána s sebou. Štěpán jako by uhodl, co otce trápí:

„A co my, papá?“

„To je právě to...“

Chlapec horoucně vpadne otci do řeči:

„Nech nás tady, papá, prosím tě, nech nás tady! Mamá se přece v našem domě taky docela líbí.“

Tímhle ujištěním chce Štěpán zaplašit tatínekův neklid, že mamá pociťuje všechno jinak; je tu přece jen cizinka. Chlapec má jemný smysl pro to, jak se v manželství jeho rodičů sváří oba světy.

Ale Bagratjan přemítá:

„Bylo by asi nejlíp, kdybych se pokusil dopravit vás přes Istanbul do Švýcarska. Bohužel se válčí už i v Istanbulu...“

Štěpán zatne pěsti do hrudi:

„Ne, do Švýcarska ne! Nech nás tady, papá!“

Gabriel užasle pohlédne na chlapce; jeho oči úpěnlivě prosí. To je zvláštní! Tohle dítě vůbec nepoznalo vlast jeho předků, a přesto je s ní hluboce spjato. Co je živé v Gabrielovi, přichylnost k téhle hoře Bagratjanova rodu, to Štěpán, ačkoliv se narodil v Paříži a je tedy bez jakékoli zkušenosti vlastního citu, zdědil ve své krvi. Gabriel obejmě paží chlapcova ramena, řekne však jenom:

„Uvidíme.“

Když se znovu vyšplhají na náhorní planinu Damlaciku, dolehne k nim z Yoghunluku ranní zvonění. Cesta do údolí trvá slabou hodinu. Musí si pořádně pospíšet, aby stihli alespoň druhou půli mše.

V Aziru, bourcové vsi, potkají Bagratjanovi jen pár lidí; dostane se jim od nich ranního pozdravu:

„Bari lujs! – Dobré světlo!“ Obyvatelé Aziru chodí na bohoslužby do kostela v Yoghunluku. Mají to do tohohle ohniska celého kraje pouhých patnáct minut. Před některými domovními dveřmi jsou rozloženy stoly a na nich rozměrná prkna. Na prknech, jako kdyby byla po nich rozmazána, jsou vyložena vajíčka bource morušového, bělavá hmota, která se na slunci zvolna probouzí k životu. Štěpán se od otce dovídá, že dědeček Avetis byl synem hedvábníkovým; už za raného mládí začal svou kariéru tím, že odjel do Bagdádu a nakoupil tam bourcovou líheň.

V půli cestě do Yoghunluku je mine starý četník Alí Násif. Ten důstojný saptieh je jedním z deseti Turků, kteří už dlouhá léta žijí ve vesnicích s Armény, a v poklidu a přátelství. Vedle něho stojí za zmínku ještě pět podčetníků, ti spolu s ním jsou místní strážníci, jenomže je často vyměňují, kdežto on se ze svého místa nehne, neochvějný jako Mojžíšova hora. Jinak je tu už jen jeden sultánův místodržící, hrbatý listonoš s rodinou, co o středách a nedělích nosí poštu z Antiochie. Alí Násif je dneska celý nějak vzrušený a ustaraný. Jako kdyby ten střapatý funkcionář osmanské vrchnosti měl nějak moc úředně napilno. Tvář rozrytá jizvami od neštovic se mu pod prašivou pudlovkou vlhce leskne. Výbojně vyhlížející jezdecká šavle se mu otlouká o vyzáblé nohy do O. Jindy když potká Bagratjana efendiho, vždycky se uctivě postaví do pozoru; dneska jen zhurta zasalutuje, zatváří se však rozpačitě. Tahle změna v jeho chování je Bagratjanovi tak nápadná, že se za ním ještě hodnou chvíli dívá.

Po yoghunluckém kostelním náměstí pospíchá už jen pár opozdilců, kteří to sem mají daleko a omeškali se. Ženy s pestře vyšívanými šátky na hlavě a v nabíraných sukních; muži oblečení v šalvárech, kalhotách podobných pumpkám, a přes ně v entari, kaftanovitém kabátku. Tváře mají vážné a zahloubané. Slunce už má letní vydatnost a vápenně bílé domky v něm svítivě září. Většina jich je jednobarevných a čerstvě natřených: fara Ter-Hajkazunova, dům lékařův, dům lékárníkův, velká obecní budova, která patří zazobanému muhtarovi, představenému yoghunlucké oblasti Tovmasi Kibusjanovi. Kostel

Sboru svatých andělů stojí na rozložitě podezdívce. K portálu vedou schody. Avetis Bagratjan, jenž kostel založil, dal jej ve zmenšeném měřítku postavit podle proslulé národní svatyně, která stojí na Kavkaze. Z otevřené brány se rozléhá sborový zpěv doprovázející mši. Nad hlavami hustého zástupu je vidět v temnotě oltář osvětlený září svěc. Zlatý kříž na zadním díle Ter-Hajkazunova rudého ornátu se blyštivě leskne.

Gabriel a Štěpán vejdou portálem. Samvel Avagian, vychovatel, oba zastaví. Už na ně netrpělivě čeká:

„Jděte napřed, Štěpáne,“ pokyne svému žákovi. „Matka na vás čeká.“

A když se Štěpán ztratí v bzučícím zástupu, prudce se otočí k pánovi:

„Jen vám chci říct, že si byli pro vaše pasy. Pro cestovní i vnitrozemský. Přišli tři úředníci z Antiochie.“

Gabriel se pozorně zadívá do studentovy tváře: patří k životu rodiny již pár let. Do tváře arménského intelektuála. Na vysoké, poněkud ustupující čelo. Do bdělých, hluboce ustaraných očí za brýlemi. S výrazem nepřestavné odevzdanosti do vůle osudu a zároveň výrazným rysem výbojného odhodlání v kterýkoliv okamžik odrazit protivníkův úder. Teprve po notně dlouhém a podrobném průzkumu tohohle obličje položí Bagratjan otázku:

„A co jste udělali?“

„Madam úředníkům všechno vydala.“

„I vnitrozemský pas?“

„Ano, cestovní pas i tezkere.“

Gabriel Bagratjan sejde po schodech, zapálí si cigaretu a zamyšleně vdechne párkrát kouř. Vnitrozemský pas je něco jako výnos, který tomu, kdo jej vlastní, zaručuje volný pohyb po všech provinciích osmanské říše. Bez tohohle kousku papíru nemá sultánův poddaný teoreticky ani právo odejít z jedné vesnice do druhé. Gabriel odhodí cigaretu a jedním prudkým pohybem se narovná:

„To znamená jen to, že dneska nebo zítra mě povolají k mému útvaru do Aleppa.“

Avagian sklopí pohled na vyschlou hlubokou stopu po kole, kterou po sobě v jílu kostelního náměstí zanechal nedávný déšť.

„Nemyslím, že by to znamenalo povolání do Aleppa, efendi.“

„To přece nic jiného znamenat nemůže.“

Avagjan teď mluví docela tiše:

„Já musel svůj pas odevzdat taky.“

Bagratjan spěšně utne vzrůstající se smích:

„To znamená, že musíte k odvodu do Antiochie, milý Avagjane. Tady přestávají žerty. Ale buďte klidný. Zkrátka za vás ještě jednou zaplatíme vojenskou daň. Já vás potřebuju pro Štěpána.“

Avagjan pořád ještě nevzhlédl od stopy po kolejkách:

„A kdybych byl sebestradší – doktor Altuni, lékárník Grigor, pastor Nochudjan už určitě na vojnu nemusí. A jim tezkere sebrali taky.“

„Víte to jistě?“ oboří se na něj Gabriel. „Kdo jim ho sebral? Z kterého byli úřadu? Jaké důvody jim řekli? A vůbec, kde teď jsou ti vašnostové? Mám sto chutí vzít si je stranou na slovíčko.“

Dostane se mu odpovědi, že úředníky doprovázel oddíl četníků na koních a že už před půl druhou hodinou odchvátali někam na Suce. Určitě měli na seznamu jen významné lidi, obyčejný sedlák nebo řemeslník přece žádné tezkere nemá, nanejvýš tak povolení na trh do Antiochie.

Gabriel přerázuje několikrát sem a tam, domácího učitele při tom ignoruje. Teprve posléze ho vybidne: „No, jen jděte do kostela napřed, Avagjane, přijdu hned za vámi.“

Jenže nemá ani pomyšlení, aby byl při tom, co ještě ze mše zbývá, i když prudké vlny sborového zpěvu se teď vzdouvají ještě silněji. Zvolna se ubírá přes náměstí, hlavu má přemítavě nakloněnou ke straně, jde kousek ulicí, pak z ní odbočí, tam kde se od ní odděluje cesta k vile. Do domu však nevejde; zastaví se u stájí a dá si osedlat jednoho z koní; bývali pýchou bratra Avetise. Měl by s ním jet Kristapor; jenže ten tu není. Vezme si tedy štolbu. Ještě přesně neví, co udělá.

Ale pojede-li zčerstva, může být k polednímu v Antiochii.